

JERZY WALACHOWICZ (Poznań)

Przywileje grodowe na brandenburskich ziemiach *trans Oderam* do roku 1373

1. Gród — zamek w czasach feudalnych decydował o znaczeniu politycznym jego dzierżyciela i słusznie Niccolo Machiavelli nazwał go *uzdą i wędzidłem dla tych, którzyby powzięli zamiar działania przeciwko*¹ niemu. Prawo więc budowania i posiadania grodów stanowiło regale monarsze², o które książę powinien dbać w szczególny sposób. Zwłaszcza na obszarach świeżo nabytych i mało ustabilizowanych pod aktualną władzą grody musiały mieć znaczenie wyjątkowe nie tylko jako refugia czy obiekty gwarantujące uległość okolicznej ludności, lecz także jako punkty koncentracji sił militarnych zdolnych do nagle potrzebnej obrony lub nawet ewentualnej dalszej agresji. Dla władztwa brandenburskiego po prawej stronie Odry, narażonego na ciągle możliwe działania odwetowe sąsiadów zmierzających do odzyskania utraconych ziem i zapewne niechęć autochtonów długo jeszcze nie mówiących językiem panującego, rola zamków musiała ulegać wielokrotnemu spotęgowaniu. Tymczasem źródła dyplomatyczne ukazują nader interesujący problem licznych alienacji z zakresu regale grodowego dla kościoła i rycerstwa niemieckiego. Racja, rodzaje cesji i system gwarancji lojalności przedstawicieli stanów feudalnych, umocnionych w terenie skutkiem posiadania zamków, stały się tematem niniejszego artykułu.

Dla opracowania wykorzystano dokumentarny materiał źródłowy dotyczący grodów kościelnych i rycerskich, pozostawiając na boku grody stale marchijskie. O grodach tego regionu Polski pisali przede wszystkim W. Kowalenko³ i W. Podehl⁴. Rozległa literatura mediewistyczna polska

¹ N. Machiavelli, *Książę*, przełożył Cz. Nanke, Warszawa 1987, s. 101.

² J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, Warszawa 1964, ss. 143, 296; H. Planitz, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Graz—Köln 1971, s. 170.

³ W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnośredniowiecznej (od VII do XII wieku)*, Poznań 1938.

⁴ W. Podehl, *Burg und Herrschaft in der Mark Brandenburg, Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte unter besonderer Berücksichti-*

i niemiecka zawiera wiele wzmianek o grodach, poczynionych w związku z poruszaniem różnych zagadnień pomorskich, brandenburskich i polskich. Piśmiennictwa tego nie sposób tu przedstawiać.

Pod względem terytorialnym artykuł obejmuje całą tzw. Marchiam Transoderanam, a więc nie tylko właściwą Nową Marchię, ale i Ziemię Torzymską. Słuszność takiego zasięgu terenowego uzasadnialiśmy już w innych pracach⁵. Objęcie tych obszarów w całości polską granicą państwową w pełni tłumaczy używanie w poniższym tekście wyłącznie polskich nazw miejscowych. Nie spolszczono jedynie pochodzących od miejscowości nazwisk rycerzy niemieckich, aby w ten sposób nie zacierać ich etnicznej obcości nad Odrą, Wartą i Notecią.

Chronologicznie zamknięto rozważania na ustąpieniu z Brandenburgii Witelsbachów na rzecz Luksemburgów (1373 r.). Praca obejmuje więc okres Askańczyków — twórców Marchii i Nowej Marchii oraz ich kontynuatorów bawarskich. Uzasadnia to przede wszystkim stan źródeł brandenburskich, których publikacja w ramach wydawnictwa A. F. Riedla⁶, wzmocniona rejestami H. Krabbo, G. Wintera⁷ i K. Kletkego⁸, wydaje się na późniejszych odcinkach czasu mniej kompletna, co sprawia, iż bezpieczniej zakończyć kwerendę na 1373 r., tym bardziej że skłaniają do tego także względy merytoryczne, związane z powstawaniem warstwy rycerstwa zamkowego.

2. Gród jako obiekt przekazywany w dokumentach bywał zwykle określany mianem *castrum*⁹ lub *fortalicium*¹⁰, czasem mówiło się tylko

gung von Altmark, Neumark und Havelland, Mitteldeutsche Forschungen, 76, Köln—Wien 1973.

⁵ J. Walachowicz, *Geneza i ustrój polityczny Nowej Marchii do początków XIV w.*, Prace Komisji Historycznej PTPN, t. XXXI, s. 6; tenże, *Starostwo w zarządzie terytorialnym Marchiae Transoderanae do początków XV w.*, CPH t. XXXIV, 1982, z. 2, s. 18.

⁶ Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Quellenschriften für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten, hrsg. von A. F. Riedel, Bd. 1-35, Berlin 1838-1869 (dalej cyt.: Rdl, seria, tom, strona).

⁷ Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischen Hause, hrsg. von H. Krabbo und G. Winter, Veröffentlichungen des Vereins für Geschichte der Mark Brandenburg, Lieferung I-XII, Leipzig—München—Berlin 1910-1955 (dalej cyt.: Krabbo).

⁸ Regesta historiae Neomarchicae. Die Urkunden zur Geschichte der Neumark und des Landes Sternberg, in Auszügen mitgeteilt von K. Kletke, Abteilung I, Märkische Forschungen, Bd. 10, Berlin 1867 (dalej cyt.: Kletke).

⁹ Rdl I-13: 318, 18: 76-77, 108, 110, 112-114, 217-218, 125-126, 130-131, 213-214, 285-286, 294-295, 309-310, 398; 19: 127, 131; 20: 199-200; 24: 11-12, 24-25, 77; II-1: 121; 2: 44, 140; 3: 1; Krabbo 1091, 1748, 2305, 2485, 2486, 2686, 2608; Kletke 27-28, 57-58, 82, 86-87, 110, 118, 130, 131, 145, 148, 152, 204, 253, 256, 319, 343.

¹⁰ Rdl I-20: 199-200; Krabbo 2305; Kletke 76.

o *locus*¹¹ lub *area castri*¹². Odróżniano go zwykle od *oppidum*¹³ czy *civitas*¹⁴ używanych na określenie miast także w niemieckiej wersji językowej¹⁵. Sam zaś zamek nazywano z łacińska *domus*¹⁶ lub z niemiecka *Haus* (*hus, husz, hos*)¹⁷ czy *Schloss* (*slos, slosz*)¹⁸, wskazując na ich umocnienia w postaci *munitiones*¹⁹, *plancae*²⁰ czy *aggeres*²¹.

Formuła dyplomatyczna na odcinku prawa lennego, związanego z rycerstwem i zamkami, występuje wyraźnie. Spotykamy więc przede wszystkim określenie *pheudum*²² lub *Lehn*²³. mianem zaś *titulus pheudi*²⁴ precyzuje się stosunek prawny między seniorem a wasalem, charakteryzujący się znamionami prawdziwości (*verus*)²⁵, słuszności (*iustus, recht*)²⁶ i zgodności z prawem (*legalis*)²⁷. Sformułowania tego rodzaju znaleźliśmy w 61 dokumentach. Sporadycznie odnotowujemy zaś termin *ius pheodale*²⁸. Określenie stron kontraktu lennego ograniczało się przede wszystkim do wskazania tzw. *pheudi capaces*²⁹, do których należeli *vassali*³⁰ i *Lehnherren*³¹, uczestnicy umowy wasalstwa (*vassalatus*)³². Czasem okre-

¹¹ Rdl II-1: 248-250; Krabbo 1865; Kletke 63-64.

¹² Rdl I-18: 102; Krabbo 2313; Kletke 77.

¹³ Rdl I-18: 105, 125-126, 285-286, 302, 453; 19: 140, 232-233; 24: 11, 22, 41; II-1: 298-299; 2: 177; 3: 1; Krabbo 2179, 2485; Kletke 82, 116, 118, 125, 133, 166, 171, 214-215, 254, 278, 287.

¹⁴ Rdl I-18: 31, 33, 113-114, 134-135, 144-145, 230-231, 282-283, 297-298; 13: 318; 20: 199-200; II-3: 1; Krabbo 1091, 2305, 2526; Kletke 27-28, 76, 84, 148, 233, 274, 328, 333-334, 342, 345.

¹⁵ Rdl I-18: 31, 33, 134-135, 144-145, 230-231, 282-283, 297-298; Krabbo 2526; Kletke 84, 233, 274, 325, 333-334, 341, 345.

¹⁶ Rdl I-18: 133, 294-295; Kletke 269, 267.

¹⁷ Rdl I-18: 31, 33, 124, 134-135, 138, 209, 230-231, 282-283, 298-299, 382-383; 19: 131-132; 24: 44-45, 51, 81; II-2: 169; Krabbo 1838, 2526; Kletke 84, 103, 133-134, 172-173, 180, 202, 208, 233, 274, 368.

¹⁸ Rdl I-18: 130, 144-145, 309-310; Kletke 119-120, 342, 343.

¹⁹ Rdl I-18: 110, 132-133; 24: 13-14, 336-338; II-1: 298-299; 2: 140 Krabbo 728 a; Kletke 13, 133.

²⁰ Rdl II-1: 298-299; Krabbo 2179.

²¹ Rdl II-18: 374-375; Krabbo 2442; Kletke 81.

²² Rdl I-11: 230-231; 18: 76-77, 80, 105, 112-113, 122, 125-126, 220, 298, 293, 305, 376, 398, 401; 19: 22-25, 58-59, 82, 127-127 i in.

²³ Rdl I-11: 232-233, 313; 18: 86, 87, 144-145, 282-283, 307, 382-383, 404-405; 305, 376, 398, 401; 19: 22-25, 58-59, 82, 127-128 i in.

²⁴ Rdl I-18: 80, 90, 105; 19: 22-23, 25-26; 24: 14, 29, 49, 54, 67 i in.

²⁵ Rdl I-18: 398; 19: 127-128, 189, 192-193, 194, 210-211; 24: 77.

²⁶ Rdl I-11: 230-231; 18: 80, 105, 112-113, 122, 125-126, 293, 298, 305, 401; 19: 22-23, 25-26, 58-59, 82, 139-140, 183-184; 20: 61-62.

²⁷ Rdl I-18: 76-77, 112-113, 398; 19: 189, 194.

²⁸ Rdl I-18: 118, 126-127, 221; Kletke 143-144, 162-163, 218-219.

²⁹ Rdl I-19: 228; 24: 60-61; Kletke 250, 256.

³⁰ Rdl I-18: 126-127; 19: 131; Kletke 152, 218-219.

³¹ Rdl I-19: 256; 24: 83-84; Kletke 338-339.

³² Rdl I-18: 29, 217-218; 19: 237; Kletke 86-87, 294, 308; Krabbo 2608.

ślano bliżej samo lenno, czy to od strony podmiotowej jako *nobilis pheudum*³³ czy przedmiotowej jako np. *pheudum castrense*³⁴, *bona pheudalia*³⁵, *praecaria pheudi*³⁶ lub *pactus pheudalis*³⁷. Termin *rechte lene*³⁸ stosowano też w przypadku, gdy ustanawiano lenno na grodzie z prawem wykupu, co nie ułatwia zadania badaczowi.

Zagadnienia czasu obowiązywania lenna między stronami nie określają źródła w jednoznaczny sposób. Musiało ono wiązać zainteresowane strony dożywotnio, skoro śmierć którejkolwiek z nich, wymagała dla następcy prawnego odnowienia kontraktu lennego. Obrót uprawnieniami lennymi nie mógł się też odbywać bez odpowiedniej confirmacji³⁹. Dokumenty mówią przeto o tzw. *in pheudum procedentes*⁴⁰, *pheudi heredes*⁴¹, *erblichen Lehnherren*⁴². Odnajdujemy także przeciwstawianie [...] *tam iure hereditario, quam pheodali*⁴³. Do tej grupy terminów zaliczyć wypada także *pheudum puerile*⁴⁴.

Występują też w źródłach: *inpheudatio*⁴⁵, *consuetudo nostrorum fidelium vassallorum*⁴⁶, *equus pheudalis*⁴⁷, *servitium dextratorium*⁴⁸ czy *Leenwere*⁴⁹.

Znajdujemy także w dyplomach garść sformułowań z zakresu prawa prywatnego w łacińskiej i niemieckiej wersji językowej. Zaliczamy tu *proprietas*, *dominium directum*, *dominium utile*⁵⁰, *venditio*⁵¹, *reemptio*⁵², *possessio*⁵³, *manus coniuncta vel coadunata*⁵⁴, *pignus*⁵⁵, *obligatio*⁵⁶, *Kauf*⁵⁷,

³³ Rdl I-18: 76-77; Kletke 131.

³⁴ Rdl I-20: 196; Krabbo 1787; Kletke 61-62.

³⁵ Rdl I-18: 306; 19: 25-26; 24: 8-9, 24-25; Krabbo 1743; Kletke 131.

³⁶ Rdl I-18: 12, 373-374; Krabbo 2370, Kletke 79, 120.

³⁷ Rdl I-18: 197; Kletke 122.

³⁸ Rdl I-18: 382-383.

³⁹ Rdl I-18: 69, 370-371; 19: 449; 24: 8-9; II-1: 229; Krabbo 1575, 1743, 1773; Kletke 47, 57, 59.

⁴⁰ Rdl I-24: 51; Kletke 204.

⁴¹ Rdl I-24: 52; Kletke 206.

⁴² Rdl I-19: 256; 24: 83-84; Kletke 205, 338-339.

⁴³ Rdl II-1: 248-250; Krabbo 1865; Kletke 63-64.

⁴⁴ Rdl I-18: 123.

⁴⁵ Rdl I-18: 217-218; Krabbo 2608; Kletke 86-87.

⁴⁶ Rdl I-18: 109; II-2: 140; Kletke 133-134.

⁴⁷ Rdl I-19: 78-79; Kletke 284.

⁴⁸ Rdl I-18: 103-104, 123, 373-374; 24: 23; Kletke 79, 89-90, 123, 128, Krabbo 2370, 2683.

⁴⁹ Krabbo 2487.

⁵⁰ Rdl I-18: 217-218; Kletke 86-87.

⁵¹ Rdl I-18: 113-114, 217-218; 19: 131; Krabbo 2608; Kletke 86, 148.

⁵² Rdl I-18: 217-218; 24: 11-12; Krabbo 2485, 2486; Kletke 82, 86-87.

⁵³ Rdl I-18: 105; 24: 41; Kletke 116, 171.

⁵⁴ Rdl I-18: 105, 134-135; Kletke 116, 274.

⁵⁵ Rdl I-19: 131-132, 238; 24: 45; Kletke 172-173, 180, 298.

⁵⁶ Rdl I-18: 217-218; Krabbo 2608; Kletke 86-87

⁵⁷ Rdl I-19: 130; Kletke 119-120.

*Wiederkauf*⁵⁸, *Pfand*⁵⁹, *Obhut*⁶⁰. Występują one — z wyjątkiem zastawu i wykupu — na ogół sporadycznie i nie uprawniają do zbyt daleko idących wniosków.

3. W okresie do 1373 r. W. Podehl ustalił czasowe lub stałe, częściowe lub całkowite przejście z rąk margrabiego w feudalne ogółem 61 zamków, co obejmowało około 80% ogółu znanej w Nowej Marchii i Ziemi Torzyńskiej ich liczby. Niżej zestawiamy nabywców praw grodowych z podaniem daty rocznej pierwszych przywilejów uzyskanych w danej miejscowości. Byli nimi: biskupi kamieński (1317 r. Świdwin i Złocieniec, około 1318 r. Czaplinek), templariusze (1232 r. Kostrzyn, 1234 r. Banie, 1235 r. Kinice, 1244 r. Sulęcín, 1290 r. Czaplinek, 1290 r. Stare Drawsko, 1300 r. zag. Arendsburg), joannici (1347 r. Łągów i grody potemplariuszowskie), kl. w Neuzelle (1316 r. Szydłów) oraz rody rycerskie Banczenów (1361 r. Machliny), Bertikowów (1337 r. Osieczno), Borków (1364 r. zag. Ritzlerow, przed 1365 r. zag. Becheler), Bornimów (1337 r. zag. Klanzig), Bornów (1364 r. zag. Ritzlerow i Studnica), Brederlowów (1326 r. Derczewo, 1350 r. Santok, przed 1373 r. Rydzewo), panów na Czarnkowie (od XIII w. Człopa), Dyssenów (1335 r. Rzepin), Friesacków (1287 r. Oleszno), Goltzów (1361 r. Karsibór i Machliny, przed 1365 r. zag. Becheler), Güntersbergów (przed 1335 r. Ujście, 1336 r. Bytowo Ińskie, 1338 r. Wapnica, 1354 r. Kraśnik, 1360 r. zag. Mittenfelde-Dammsee, przed 1375 r. Lubieszewo), Jagowów (1335 r. Santok), Kerkowów (przed 1275 r. Golenice), Klepzigów (przed 1299 r. Łągów), Koberów (1335 r. Rzepin), Kremzowów (przed 1333 r. Chomętowo, przed 1364 r. Górzno), Lossowów (1364 r. Drzeńsko, 1367 r. Boczów, 1367 r. Radachów, przed 1375 r. Kołczyn), Oinitzów (przed 1367 r. Rapice), Olafsonów (1319 r. Świdwin), Ostenów (1317 r. Drezdenko, 1350 r. Chomętowo, 1351 r. Danków, 1353 r. Santok), Przybysława z Białogardu (1287 r. Oleszno), Schöningów (1363 r. Sulimierz), Stangenów (1335 r. Rzepin), Uchtenhagenów—Wedłów (1316 r. Międzyrzecz, pierwsza ćwierć XIV w. Krzywnica, 1335 r. Santok, 1341 r. Słońsk), Vockenrodów (1373 r. Słońsk), Waldowów (1353 r. Rzepin, 1367 r. Lubniewice), Warzholtów (1365 r. zag. Becheler), Wedłów (po 1269 r. Korytowo, przed 1296 r. Drawno, po 1296 r. Tuczo, po 1314 r. Mirosławiec, 1319 r. Świdwin, przed 1322 r. Chociwel, 1333 r. Złocieniec, 1337 r. Jaworze, 1338 r. Pełczyce, 1350 r. Ińsko, 1350 r. Kalisz Pomorski, 1350 r. zag. Mariental, 1351 r. Barnówko, 1354 r. Mielenko Drawskie, 1368 r. Wałcz, przed 1369 r. Rzecz, 1370 r. Santok, 1371 r. Drawsko-Pomorskie, 1373 r. Stare Osieczno), Wendenów (1351 r. Danków), Weissenburgów

⁵⁸ Rdl I-18: 382-383; 24: 11; Krabbo 2485; Kletke 82, 123.

⁵⁹ Rdl I-18: 124, 134-135, 146-147, 230-231, 309-310; 19: 131-132, 234; 24: 45; Kletke 172-173, 180, 208, 274, 298, 343, 345, 347.

⁶⁰ Rdl I-18: 297-298; Kletke 233.

(przed 1347 r. Łagów), Woldów (1365 r. zag. Becheler), Wulkowów (1367 r. zag. Falkenhagen)⁶¹.

Źródła informują więc o 35 uprawnionych w zakresie regale grodowego (4 duchownych, 31 świeckich). Pod rządami Askańczyków 18 grodów znalazło się w zasięgu czynnika feudalnego, co stanowi 42⁰/₀. Na czasy Wittelsbachów przypada więc utrata 43 zamków, co stanowi około 58⁰/₀. Oni też muszą być uznani za głównych sprawców kryzysu marchijskiego w tym zakresie.

4. Pierwszy okres panowania askańskiego po dziś polskiej stronie Odry charakteryzowała chęć zabezpieczenia zdobyczy także w drodze usuwania z nowo nabytych terenów tych elementów feudalnych, które mogły zagrażać pełnemu zwierzchnictwu terytorialnemu. Rozpoczęto od rugowania templariuszy, bogato uposażonych przez książąt wielkopolskich w rejonie Kostrzyna, nad Wartą i Notecią. Po bliżej nieznanym sporze z zakonem doszło do ugody z 1261 r., w której Marchia uzyskała ważne strategicznie dobra w Ziemi Kostrzyńskiej, wśród których znajdował się bezimienny gród — zapewne Kostrzyn oraz szereg miejscowości na *via marchionis* (Warniki, Dąbroszyn i Witnica oraz dwie dziś zaginione wsie Clozniz i Podignowe). Askańczycy uzyskali też Myślibórz i 300 łanów po obu stronach Myśli. Marchia za te ustępstwa uznała własność zakonną w rejonie północnej Ziemi Kostrzyńskiej, a mianowicie Chwarszczany, Cychry, Krześnice, Sarbinowo, Bogusław, Dargomyśl, Budzisz, Oborzany, Kaleńsko i zaginiony Nywik⁶². Zakon jako wał ochronny dla Wielkopolski przestał się oczywiście liczyć. W 1263 r. nastąpiła modyfikacja własności ziemskiej klasztoru w Lehninie. Za nadodrzański Bieliniek otrzymał on posiadłości położone na zachód od Odry⁶³. W odwrocie w drugiej połowie XIII w. widzimy także własność biskupią na terenach przyszłej Nowej Marchii. Dyplom Innocentego IV z 1253 r. mówi o za-

⁶¹ W. Podehl, *Burg*, s. 658-729. Ze starszej literatury nadto P. Niessen, *Geschichte der Neumark im Zeitalter ihrer Entstehung und Besiedlung (von dem ältesten Zeiten bis zum Aussterben der Askanier)*, mit Karten, Plänen, Aussichten, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark in Einzeldarstellungen, Landsberg/Warthe 1905, ss. 182, 310-312, 538-540; tenże, *Die Johanniterordensballei Sonnenburg und Markgraf Johann von Brandenburg. Ein Beitrag zur Fürstenpolitik im Reformationszeitalter*, Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark, II. 29-30, Landsberg/Warthe 1913, s. 1-3; E. Sauer, *Der Adel während der Besiedlung Ostpommerns (der Ländern Kolberg, Belgrad, Schlawe, Stolp) 1250-1350*, Stettin 1939, s. 99; W. Fenrych, *Nowa Marchia w dziejach politycznych Polski w XIII i XIV w.*, Biblioteka Lubuska, z. 4, Zielona Góra 1959, s. 16-17, 30, 51; H. Cramer, *Die Herren von Wedel im Lande über der Oder. Besitz und Herrschaftsbildung bis 1402*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschland, Bd. 18 Berlin 1969, s. 72-91, 127.

⁶² J. Walachowicz, *Geneza*, s. 33-34.

⁶³ Ibidem, s. 34.

borze przez margrabiów szeregu posiadłości i praw biskupa kamieńskiego i odszkodowaniu, jakie otrzymał od Brandenburgii⁶⁴. W 1290 r. biskup kamieński Jaromar ustąpił Ottonowi IV ze Strzałą i Konradowi swój Kierzków⁶⁵. W latach 1267 i 1270 zawarto układy, które doprowadziły ostatecznie do eliminacji biskupa brandenburskiego z Chojny i ziemi chojeńskiej (Barnkowo, Jelenin, Mątno, Stoki, Raduń, Grabowo, Krajnik, Piasek, Zatoń i zag. Crimowe). Kościół ustępował też i z dalszych terytoriów, zadowalając się stosownymi rekompensatami⁶⁶. W 1276 r. obserwujemy kolejną zamianę. Tym razem Dietrich Kerkow oddał margrabiom swój zamek w Golenicach, biorąc w zamian Boitzenburg za Odrą i 10 wsi w Marchii Wkrzańskiej⁶⁷.

Effektem takiej polityki askańskiej było nie tylko poszerzenie bezpośredniego zasięgu władzy marchijskiej, ale także pozyskanie strategicznie ważnych punktów kraju, w którym znajdowały się już zamki. Dążenie to uległo wszakże zdecydowanemu załamaniu po śmierci Waldemara (1319 r.). Czasy przejściowe i rządy Wittelsbachów zmieniły całkowicie sytuację.

5. Zezwolenie na budowę stanowiło *conditio sine qua non* dla każdego chcącego budować dla siebie zamek. Wyraźnie zastrzeżono ten podstawowy warunek w dokumencie Karola IV z 1377 r.⁶⁸ W zasadzie więc każdy istniejący zamek feudalny powinien legitymować się taką koncesją, choć w praktyce mogło być oczywiście inaczej. Zachowało się osiem zezwoleń dotyczących Nowej Marchii i Ziemi Torzyskiej. Pochodzą one od Ludwika I Starszego dla Güntersbergów z 1336 r. w Bytowie Ińskim⁶⁹, dla Henryka (Anesele) Wedla z 1337 r. w Jaworzu⁷⁰, dla Güntersbergów z 1338 r. w Wapnicy⁷¹ i dla Uchtenhagenów z 1341 r. w Słońsku⁷²; od Ludwika II Rzymskiego dla Güntersbergów z 1354 r. w Kraśniku⁷³, dla Wedlów z 1354 r. w Mielenku Drawskim⁷⁴, dla Schöningów z 1363 r. w Sulimierzu⁷⁵; od Ottona VIII Gnuśnego dla Wedlów z Mielna z 1373 r. w Ińsku⁷⁶.

⁶⁴ Rdl II - 1: 39 - 40.

⁶⁵ J. Walachowicz, *Geneza*, s. 39.

⁶⁶ Ibidem, s. 33 - 34, 39.

⁶⁷ Rdl I - 13: 318; Krabbo 27 - 28 oraz J. Walachowicz, *Geneza*, s. 39.

⁶⁸ Rdl I - 24: 86 - 87; Kletke 360.

⁶⁹ Rdl I - 18: 107; Kletke 128; W. Podehl, *Burg*, s. 662.

⁷⁰ Rdl I - 18: 108; Kletke 130; W. Podehl, *Burg*, s. 671.

⁷¹ Rdl I - 18: 112 - 113; Kletke 145; W. Podehl, *Burg*, s. 688 - 689.

⁷² Rdl I - 19: 131; Kletke 152; W. Podehl, *Burg*, s. 716 - 718.

⁷³ Rdl I - 18: 132; Kletke 263; W. Podehl, *Burg*, s. 677.

⁷⁴ Rdl I - 18: 133; Kletke 267; W. Podehl, *Burg*, s. 682 - 683.

⁷⁵ Rdl I - 24: 68; Kletke 307 - 308; W. Podehl, *Burg*, s. 658.

⁷⁶ Rdl I - 18: 144 - 145; Kletke 342; H. Wittlinger, *Untersuchungen zur Entstehung und Frühgeschichte der neumarkische Städte. Die Neumark. Jahrbuch*

Zezwolenie zawierało także lokalizację mającego powstać zamku, określającą dokładnie miejsce jego zbudowania. W 1337 r. Ludwik I Starszy stwierdził, iż Henryk Wedel może zbudować w Jaworzu swe *fortalicium siue castrum, in acie et in loco ubi fluius dictus trebunysche vliet in aquam dictam Drawe fluit*, a więc w widłach Trzebuni i Drawy⁷⁷; Ludwik II Rzymski zaś w 1354 r. zezwolił Güntersbergom *novam municionem in bonis suis super fluvium Crassenick edificare seu construere*⁷⁸. Wedlowie jednak uzyskali zarówno w 1354 r. w odniesieniu do Mielenka Drawskiego, jak i w 1372 r. dla Inśka większą swobodę, co wyraziła formuła *inter villam Mellen et villam Czertyn ubicunque conveniencius et melius ipsis videbitur expedire*⁷⁹ i *das sie da selbest Noerberg bowen mogen eyn Sloz, wenne sie das vorebringen können*⁸⁰.

Margrabia w zezwoleniu na budowę określał też techniczną stronę zamku, wskazując, że ma on być otoczony murami⁸¹, fosą⁸² czy zaopatrzony w wieżę obronną służącą na mieszkanie rycerza, wysoką na 36 prętów (Sulimierz, 1363 r. *tho erer wanung buwen sullen unde megen eyn Berchfrede sechs unde druttich rote houch*)⁸³. W przypadku Wapnicy Güntersbergów Ludwik I Starszy zezwalał w 1338 r. nie tyle na budowę, ile na odbudowę zamku, który kiedyś sam margrabia zniszczył. Rozpoczęcie budowy uzależniono od zniszczenia przez zainteresowanych grodu w Bytowie Inskim, na który margrabia zgodził się w 1336 r. Wapnica powstać miała jako zamek o czterech basztach z umocnionym budynkiem zamkowym i przedzamczem⁸⁴. Prowadzi to być może na trop nielegalnego wznoszenia zamków, które Marchia niszczyła. Podobnie zdaje się wyglądać sprawa Chomętowa Kremzowów. W 1333 r. Ludwik I Starszy zapewniał bezkarność Betkinowi Ostenowi za zniszczenie zamku w tej miejscowości, zbudowanego zdaniem W. Podehla bez zezwolenia po śmierci Waldemara⁸⁵. Byłyby to ślady marchijskiego hamowania zbyt żywiołowego rozwoju szlachty zamkowej.

Koncesje na budowę nowych zamków udzielane rycerzom prowadziły do najeżenia prowincji trans Oderam nowymi bastionami niemieczyny, co w jakimś stopniu było może zgodne z interesem margrabiego, prowadziło wszakże do wydatnego pomnożenia roli i znaczenia poszczegól-

des Vereins für Geschichte der Neumark, N. F. der Schriften, hrsg. von Wissenschaftlichen Ausschuß H. S. Landsberg/Warthe 1932, s. 57 - 59; W. Podehl, *Burg*, s. 342.

⁷⁷ Rdl I - 18: 108.

⁷⁸ Rdl I - 18: 132 - 133.

⁷⁹ Rdl I - 18: 133.

⁸⁰ Rdl I - 18: 144 - 145.

⁸¹ Rdl I - 18: 108, 112 - 113, 132 - 133.

⁸² Rdl I - 18: 133.

⁸³ Rdl I - 24: 68.

⁸⁴ Rdl I - 18: 112 - 113.

⁸⁵ W. Podehl, *Burg*, s. 672.

nych rodów feudalnych, coraz trudniejszych do opanowania przez władzę centralną, szczególnie podatnych na samowolę, co doprowadziło ostatecznie do większej anarchii. Pewną przeciwwagę mogły stanowić otoczone murami miasta. Zainteresowanie margrabiów tymi umocnieniami widzimy wielokrotnie, np. na odcinku Kalisza Pomorskiego w 1336 r.⁸⁶, Drawska Pomorskiego w 1338 r.⁸⁷, Choszczna w 1353 r.⁸⁸ i in. Zauważmy jednak, iż Mieszkowice uzyskały w 1350 r. gwarancję braku zamku marchijskiego w obrębie murów miejskich w stwierdzeniu Ludwika I Starszego: *non debemus quovis modo in dicta civitate Berenwold aliquod castrum seu municionem facere, conficere, seu fieri permittere*⁸⁹.

Z problemami wewnętrznymi Nowej Marchii zaczęła sobie pomyślnie radzić dopiero krzyżacy po 1402 r. W sytuacji narastającej liczby zamków prywatnych istotny musiał stawać się problem zabezpieczenia lojalności ich posiadaczy względem margrabiego i jego potrzeb politycznych.

Uległość względem Marchii szlachty zamkowej i innych podmiotów posiadających zamki stwarzać miały więzy prawa lennego i prywatnego oraz umieszczane w dokumentach formuły, zastrzegające surowo odpowiednie postawy pana grodu w różnych sytuacjach politycznych. Skrępowania z reguły nie dokonywano w jeden tylko z powyższych sposobów, lecz łączono rygory prawa lennego z prywatnym lub z odpowiednimi klauzulami lojalności.

Związek lenny dzierżących zamek z margrabią można stwierdzić wyraźnie w Nowej Marchii w odniesieniu do: Oleszna (1287 r. — Przybysław z Białogardu, Friesackowie), Tuczna (1296 r. — Wedlowie), Łagowa (1299 r. — Klepzigowie), Drezdenka (1317 r. — Ostenowie), Świdwina (1319 r. — Olafsonowie, Wedlowie), Chociwła (przed 1322 r. — Wedlowie), Derczewa (1326 r. — Brederlowowie), Bytowa Inskiego (1336 r. — Güntersbergowie), Starego Osieczna (1337 r. — Bertikowowie), Barnówka (przed 1338 r. — Wedlowie), Pełczyc (przed 1338 r. — Wedlowie), Wapnicy (1338 r. — Güntersbergowie), Dankowa (1347 r. — Wendonowie, 1351 r. — Ostenowie), Wałcza (1349 r. — Wedlowie), Chomętowa (przed 1350 r. — Kremzowowie, po 1350 r. — Ostenowie), Kalisza Pomorskiego (1350 r. — Wedlowie), Inśka (1354 r. — Wedlowie), Mielenka Drawskiego (1354 r. — Wedlowie), Drawna (1363 r. — Wedlowie), Studnicy (1364 r. — Bornowie), Lubieszewa (po 1364 r. — Güntersbergowie), Górzna (ok. 1364 r. — Kremzowowie), Bechelera (przed 1365 r. — Borckowie i Goltzowie, po 1365 r. — Wedlowie i Warzholtowie), Korytowa (po 1369 r. — Wedlowie), Recza (1370 r. — Uchtenhangenowie) i Rydze-

⁸⁶ Rdl I-18: 106.

⁸⁷ Rdl I-18: 222; H. Wittlinger, *Untersuchungen*, s. 19-21; E. Sauer, *Der Adel*, s. 88.

⁸⁸ Kletke 257.

⁸⁹ Rdl I-19: 20; W. Podehl, *Burg*, s. 659.

wa (ok. 1373 r. — Brederlowowie). Zależność lenną poświadczono też w Ziemi Torzymskiej w: Słońsku (przed 1295 r. — Sonnenburgowie, 1341 r. — Uchtenhagenowie, 1373 r. — Vockenrodowie), Drzeńsku (1312 r. — Klepzigowie, 1364 r. — Lossowowie), Boczowie (przed 1367 r. — Lossowowie), Lubniewicach (około 1367 r. — Waldowowie), Radachowie (około 1367 r. — Lossowowie), Rąpicach (1367 r. — Oinitzowie)⁹⁰.

Odnosić trzeba także przypadki subinfeudacji zamków przez biskupa kamińskiego w 1322 r. w Chociwlu (0,5 grodu dla Wedlów) i w 1334 r. w Czaplinku (0,5 grodu dla Massowów). Joannici subinfeudowali w 1361 r. Karsibór dla Goltzów i Machliny dla Banczenów i Goltzów⁹¹.

Dokładniejsze określenie obowiązków dzierżyciela zamku na zasadach lenna (*verum pheodum et legale*) w świetle źródeł nowomarchijskich nie jest możliwe. Zbyt ogólnikowy formularz nie pozwala na bliższe sprecyzowanie obowiązków stron kontraktu lennego. Warto nawet zauważyć znaczną niestalość terminologiczną występującą np. w przypadku zamków w Świdwinie i Złocięcu, oddanych w 1317 r. w zastaw biskupowi kamińskiemu. Sytuację prawną zastawnika określono wymieniając jednym tchem: *proprietas, utilitas, dominium directum et utile, vassalatus*⁹². Nastraja to nieufnie do formuł odnajdywanych w dyplomach, choć zbytnia ostrożność w określaniu nadań grodów mianem lenna dziedzicznego byłaby chyba nieuzasadniona, gdyż *pheodum* było bez wątpienia podstawowym typem stosunków prawnych między margrabią a rycerzem⁹³.

Stosunki między seniorem a wasalem miały opierać się na zasadzie wzajemnej wierności. Oznaczała ona po stronie margrabiego zapewnienie wydania i spokojnego posiadania grodu oraz w razie potrzeby obronę wasala przed różnymi wrogami. Znalazło to wyraz w dokumentach Ludwika I Starszego. W 1336 r. obiecał on Güntersbergom pomoc w odzyskaniu Ujścia, zajętego wtedy przez Polskę⁹⁴, w 1338 r. zaś wzamian za zamek w Bytowie Ińskim, który miał ulec zniszczeniu, zezwolił na odbudowę Wapnicy⁹⁵. W 1350 r. oddał Ińsko Wedłom w miejsce Pełczyc, które odpadły od Brandenburgii⁹⁶. Zapewniał więc w ten sposób odpowiedni stan posiadania swoim wasalom. Rycerze marchijscy pozostawali na służbie i pod opieką margrabiego, co potwierdził Hasso Rudy Wedel oddając swój gród w Połczynie *in sinem vride vnd schirme*. Zobowiązał się też do służby margrabiemu na jego koszt w sile 10 zbrojnych (5 ciężko, 5 lek-

⁹⁰ W. Podehl, *Burg*, s. 368 - 401.

⁹¹ W. Podehl, *Burg*, s. 670, 675, 681, 697 - 698.

⁹² Rdl I-18: 217 - 218; Krabbo 2608; Kletke 86 - 87. Nadto P. Niessen, *Geschichte*, 365, 369; H. Wittlinger, *Untersuchungen*, s. 62 - 65; J. Schultze, *Die Brandenburg*, Bd. I, Berlin 1961, s. 241.

⁹³ Por. przypisy 61, 90, 135, 142.

⁹⁴ Rdl I-18: 107; Kletke 128.

⁹⁵ Rdl I-18: 112 - 113; Kletke 145.

⁹⁶ Rdl I-18: 124; Kletke 208.

ko)⁹⁷. Ludwik I Starszy zdeklarował swą opiekę nad Rozenbergami Brederlowami (*recepimus in nostram familiam ac tuitionem*) w 1338 r.⁹⁸. To samo uczynił razem ze swym bratem Ludwikiem II Rzymskim w 1350 r. w stosunku do Wesenigów, Malitzów i Heynitzów⁹⁹. W 1372 r. Otton VIII Gnuśny powtórnie przyjął na służbę marchijską niepewnego politycznie Dobrogosta Ostena z Drezdenka¹⁰⁰. Zdarzały się też wypadki opuszczenia seniora przez wasala, np. w skomplikowanych czasach Waldemara Samozwańca (Dietrich Brederlow w 1348 r.) czy na obszarach pogranicznych (Dobrogost Osten na Drezdenku przed 1372 r.)¹⁰¹. Powrót na służbę brandenburską następował w momencie zmiany sytuacji politycznej, za dość chętną zgodą margrabiów¹⁰².

Zamek na prawie lennym posiadali rycerze dożywotnio i dziedzicznie. Dyplomy potwierdzają to wielokrotnie, wymieniając nominatim aktualnie żyjących uprawnionych oraz dodając wszystkich legalnych dziedziców i następców w ogólny sposób¹⁰³. W kilku przypadkach spotykamy się z dzierżeniem grodów *manu coniuncta*¹⁰⁴. W 1319 r. margrabia Waldemar odstąpił Świdwin w lenno do wspólnych rąk Mikołaja Olafsona i Wedego Wedla¹⁰⁵; Barnówko dzierżyli w okresie od 1349 r. Mörnerowie i Uchtenhagenowie¹⁰⁶; Machliny Goltzowie i Banczenowie od 1361 r.¹⁰⁷, a Becheler najpierw Borckowie i Goltzowie, po 1365 r. zaś Woldowie i Warzholtowie¹⁰⁸.

Lenno ustanowione na zamku mogło być przedmiotem obrotu. Ludwik I Starszy przekazując w 1341 r. Słońsk Uchtenhangenom stwierdził, że *Nolentes etiam dictum castrum cuiuscunque pretequam nobis, heredibus et successoribus nostris vel vni vasallorum vel subditorum nostrorum a vobis vendi vel permutari, si vos vel heredes vestros vendere vel permutare contingerit, quod absit, qui nobis eandem fidelitatem, partitionem et promittitudinem debitam et solitam debebit et tenebitur exhibere*¹⁰⁹.

⁹⁷ Rdl I-18: 109; Kletke 133-134.

⁹⁸ Rdl II-1: 140.

⁹⁹ Rdl I-24; Kletke 202.

¹⁰⁰ Rdl I-18: 309-310; W. Fenrych, *Nowa Marchia*, s. 27, 51.

¹⁰¹ Rdl I-18: 309-310; 24: 44-45; Kletke 180, 343.

¹⁰² Rdl I-7: 51-52; 10: 309-310, 398; Kletke 180, 343.

¹⁰³ Rdl I-18: 33, 105, 113-114, 125-126, 130-131, 138, 144-145, 282-283, 398; 19: 131; 24: 13-14, 24-25; II-2: 47, 344-345; Kletke 84, 101, 116, 131, 148, 152, 187, 214-215, 234-235, 253, 308, 342.

¹⁰⁴ Rdl I-18: 105, 130-131, 218-219, 382-383; II-2: 344-345; Krabbo 2700; Kletke 90-91, 116, 123, 234-235, 253.

¹⁰⁵ Rdl I-18: 218-219; Krabbo 2700; Kletke 90-91; P. Niessen, *Geschichte*, s. 369.

¹⁰⁶ Rdl I-24: 47; Kletke 187.

¹⁰⁷ W. Podehl, *Burg*, s. 681.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 660.

¹⁰⁹ Rdl I-19: 131; Kletke 152.

Sprzedaż była więc dopuszczalna, ale tylko margrabiemu, jego dzieciom lub takiemu rycerzowi, który wiernie służyłby Marchii. Zdarzało się przeto — uwidocznione w dokumentach — zainteresowanie zamkami nie tylko margrabiego i rycerza, ale i rady marchijskiej. W 1363 r. Ludwik II Rzymski przekazał w lenno Wedlom 1/3 Drawna i Korytowa *myt wetenschap vnser rats*¹¹⁰, w 1370 r. zaś uczynił to Otton VIII Gnuśny na rzecz przedstawicieli tego samego rodu z zamkiem i miastem Reczem *mit wolbedachten mote unde mit rate vnser Rades*¹¹¹. Potwierdzono więc radę i wiedzę doradców marchijskich w tych ważnych sprawach. W wielu nadaniach lennych odnajdujemy wzmianki o uprzednich długach margrabiego¹¹² względem adresata dyplomu lub w ogóle o wyłożonych sumach, stanowiących właściwie cenę lenna¹¹³. Tak więc Walde-
mar wziął w 1317 r. za ziemię, miasto i zamek w Świdwinie 11 000 grzywien srebra brandenburskiego od Mikołaja Olafsona i Wedego Wedla¹¹⁴, od Henryka i Burharda Ostenów zaś 2000 tegoż kruszcu za miasto i zamek w Drezdenku¹¹⁵. Ludwik II Rzymski otrzymał w 1353 r. 300 grzywien denarów lekkich od Henryka Wedla z Połczyna za Osieczno¹¹⁶, przed 1353 r. zaś 82 grzywny czystego srebra od Henryka Brederlowa za zamek w Santoku¹¹⁷. Za 300 grzywien srebra brandenburskiego oddał Otton VIII Gnuśny Recz w 1370 r. Wedlom¹¹⁸. Prowadzić to może do przypuszczenia, iż formułą lenną pokrywano także zastaw, chociaż powyższe dyplomy terminu *pignus* nie używają i nie oznaczają czasu możliwego wykupu. Słuszniejszy jednak wydaje się pogląd, iż lenna były przedmiotem obrotu.

Ciekawe sformułowania dyplomatyczne odnajdujemy na odcinku Międzyrzecza i Santoka, które były punktami terenowymi szczególnie ważnymi ze względów polityczno-strategicznych. W 1316 r. Jan V za zgodą Waldemara ustanowił lenno na mieście i zamku w Międzyrzeczu, za co otrzymał od Uchtenhagenów 2000 grzywien brandenburskiego srebra ważonego. Dyplom zastrzegł prawo wykupu przedmiotu lenna przez margrabiego w ciągu najbliższych ośmiu lat¹¹⁹. Prawo odkupu zastrzegł też Ludwik I Starszy odstępując w 1335 r. do wspólnych rąk Jagowów i Uchtenhagenów za 400 grzywien srebra brandenburskiego lenno na

¹¹⁰ Rdl I-18: Kletke 308; H. Wittlinger, *Untersuchungen*, s. 85.

¹¹¹ Rdl I-18: 33; 131-132; Kletke 272-273, 333-334; J. Schultze, *Die Mark*, s. 206.

¹¹² Rdl I-18: 217-218, 127; Krabbo 1748, 2608; Kletke 51-58, 86.

¹¹³ Rdl I-18: 130-131, 218-219, 282-283; Krabbo 2526, 2485, 2700; Kletke 82, 84, 90-91, 253.

¹¹⁴ Rdl I-18: 218-219; Krabbo 2700; Kletke 90-91.

¹¹⁵ Rdl I-18: 282-283; Krabbo 2526; Kletke 84.

¹¹⁶ Rdl I-18: 130-131; Kletke 273.

¹¹⁷ Rdl I-18: 398; Kletke 257.

¹¹⁸ Rdl I-18: 33; Kletke 333-334.

¹¹⁹ Rdl I-24: 11-12; Krabbo 2486; Kletke 82.

zamku w Santoku¹²⁰. W latach 1350 - 1353 Santok dzierżyli prawem zastawu Brederlowowie¹²¹. Przy wykupie obu grodów miano zwrócić poza pożyczoną sumą także konieczne nakłady poczynione przez wasala-zastawnika na utrzymanie zamku w należyтым stanie. Motywy związania dzierżycieli tych obiektów węzłami prawa lennego i prywatnego wydają się zrozumiałe — pierwsze bowiem gwarantowało lojalność polityczną i służby wasala, drugie zaś dawało szansę odzyskania przekazanych zamków nie tylko zgodnie z prawem lennym, lecz także w prostszy sposób przez spłatę długu. Można wprawdzie zauważyć, iż zastawnik otrzymując gród w zastaw za własne pieniądze wyłożone w pożyczce brał na siebie dodatkowe obowiązki wasalcze, które odtąd wiązały go z Marchią i były zapewne ciężarem — ale należał on już i przedtem do grona wasali marchijskich, a otrzymanie także ważnego zamku z perspektywą ewentualnego braku wykupu przez margrabiego, podnosiło go do kategorii szlachty zamkowej lub utwierdzało jego w niej obecność i musiało stanowić łaskomą przynętę. Dodajmy, iż margrabia uzyskiwał nadto tą drogą obrońcę niepewnych kresów swojego władztwa. Z tych zapewne względów sprawy Międzyrzecza i Santoka regulowano zarówno z pomocą prawa publicznego, jakim było prawo lenne, jak i prywatnego. Z drugiej wszakże strony trudno przypuścić, aby inne zamki, których dzierżycieli wiązały z margrabią jakoby jedyne normy prawa prywatnego, nie były zobowiązane do służby natury militarnej na rzecz Marchii. Godziłoby to przecież nazbyt oczywiście w brandenburską rację stanu i prowadziło wprost do rozkładu władzy politycznej margrabiego.

Zastaw bez obowiązków lennych zastawnika odnajdujemy w dyplomie Waldemara z 1317 r. zastawiającym Świdwin i Złocieniec na rzecz biskupa kamińskiego¹²². Łagów zastawił Ludwik I Starszy u joannitów w 1347 r.¹²³, Insko zaś u Wedlów w 1350 r.¹²⁴. W drodze zastawu otrzymali Wedlowie od Ottona III Gnuśnego także Recz w 1369/1370 r.¹²⁵ i Drawsko Pomorskie w 1371/1372 r.¹²⁶.

Zastawy — skutek długów i innych zobowiązań margrabiego — obejmowały poza zamkiem z reguły także miasto, a nawet całą okoliczną ziemię z przywilejami immunitetu ekonomicznego i sądowego¹²⁷. W 1317 r. Waldemar za 10 000 grzywien srebra brandenburskiego oddał w zastaw (*vendidimus*) biskupowi kamińskiemu zamki w Świdwinie i Złocińcu wraz z miastami, ziemiami i egzempcjami¹²⁸. W 1319 r. wzięli Świdwin

¹²⁰ Rdl I-18: 382-383; K l e t k e 123.

¹²¹ Rdl I-18: 398; P o d e h l, *Burg*, s. 700-703.

¹²² Rdl I-18: 217-218; K r a b b o 2608; K l e t k e 86-87.

¹²³ Rdl I-19: 127; K r a b b o 1748; K l e t k e 57-58.

¹²⁴ Rdl I-18: 124; K l e t k e 208.

¹²⁵ Rdl I-18: 31-32; K l e t k e 330.

¹²⁶ Rdl I-18: 229-231; K l e t k e 339, 345.

¹²⁷ Rdl I-18: 217-219; K r a b b o 2608, 2700; K l e t k e 86-87, 90-91.

¹²⁸ Rdl I-18: 217-218; K r a b b o 2608; K l e t k e 86-87.

Mikołaj Olafson i Wedego Wedel (*verkauft*) za łączną kwotę 11 000 grzywien srebra brandenburskiego¹²⁹. Na tym odcinku musiał margrabia spłacić biskupa i kapitułę w Kamieniu, załatwiając zarazem znacznie korzystniejszą transakcję z wasalami, których Świdwin stał się w ten sposób lennem do wspólnych rąk¹³⁰. Zastaw na Łagowie ustanowiono w 1347 r. na rzecz joannitów za sumę 400 grzywien srebra brandenburskiego¹³¹, Recz zaś zastawiono Wedłom w 1369 r. za 300 grzywien podobnych¹³². W przypadku Inśka i Drawska Pomorskiego Wedłowie stali się zastawnikami w 1350 r. dzięki Ludwikowi I Starszemu¹³³ i Ottonowi VIII Gnuśnemu w 1371 r.¹³⁴. Wysokości długów marchijskich tym razem dokładniej nie określono, a oba zamki wraz z ich miastami i pobliskim terenem stały się w końcu lennami tej możnej rodziny¹³⁵.

Okresy, w których Marchia dokonywać mogła wykupu, bywały różne i obejmowały trzy (Łagów)¹³⁶, osiem (Międzyrzecz)¹³⁷ i czternaście lat (Świdwin, Złocieniec)¹³⁸. Wiązało się to zapewne z wysokościami zabezpieczanych zastawem sum i możliwościami płatniczymi margrabiów. Terminu *ad quem* dla wykupu nie oznaczono dla Santoka, Inśka, Recza i Drawska Pomorskiego, co mogło łączyć się z ich kresowym położeniem w stosunku do Polski i Pomorza Zachodniego¹³⁹. Zastawnik pobierał korzyści z zastawu, co zabezpieczało jego należność z tytułu oprocentowania, ponosił też nakłady, które miały być rekompensowane przy spłacie długu, a więc przy wykupie¹⁴⁰. Brak wykupu w terminie oznaczonym powodował zapewne przekształcenie zastawu w lenne władztwo byłego zastawnika¹⁴¹, który nadal zobowiązany był do wierności względem margrabiego.

W stosunku do 18 zamków należących odpowiednio do templariuszy czy joannitów (Kostrzyn 1232 r., zag. Kinice 1235 r., Czaplinek 1290 r., zag. Arendsburg około 1300 r., Banie 1329 r., Stare Drawsko po 1345 r., Sulęcín 1350 r.), Kerkowów (Golenice do 1276 r.), Wedłów (Mirosławiec

¹²⁹ Rdl I-18: 218-219; Krabbo 2700; Kletke 90-91.

¹³⁰ W. Podehl, *Burg*, s. 692-693.

¹³¹ Rdl I-19: 127; Krabbo 1748; Kletke 57-58.

¹³² Rdl I-18: 31-32; Kletke 330.

¹³³ Rdl I-18: 124; Kletke 208.

¹³⁴ Rdl I-18: 229-230; Kletke 339.

¹³⁵ W. Podehl, *Burg*, s. 665-666, 686.

¹³⁶ Rdl I-19: 127; Krabbo 1748; Kletke 57-58.

¹³⁷ Rdl I-24: 11; Krabbo 2485; Kletke 82.

¹³⁸ Rdl I-18: 217-218; Krabbo 2608; Kletke 86-87.

¹³⁹ Rdl I-18: 31-33, 124, 229-231, 382-383; Kletke 123, 208, 330, 333-334, 339, 345.

¹⁴⁰ Rdl I-18: 31-33, 124, 217-218, 229-231; 19: 127, 131-132; 24: 11; Krabbo 1748, 2485, 2608; Kletke 57-58, 82, 86-87, 123, 172-173, 208, 330, 333-334, 339, 345.

¹⁴¹ Rdl I-18: 31-33, 124; 19: 127, 131-132; Krabbo 1748; Kletke 57-58, 172-173, 208, 330, 333-334.

1314 r., Jaworze 1337 r. Krzywnica połowa XIV w., zag. Mariental 1350 r.), Güntersbergów (Ujście przed 1335 r., Kraśnik 1354 r., zag. Mittelfelde-Dammsee 1360 r.), Bornimów (zag. Klanzig 1337 r.), Schönningów (Sulinierz 1363 r.), Bornów, Ritzerowów i Boreków (zag. Ritzerow 1364 r.), nie sposób zdecydować się na określenie stosunku prawnego łączącego ich dzierżycieli z margrabią¹⁴². Z pewnością można tylko stwierdzić fakt ich posiadania, którego wszakże interpretacja tylko jako faktycznego władztwa czy hipoteza zwierzchnictwa terytorialnego uprawnionych nie wydaje się możliwa do źródłowego uzasadnienia. Dotychczasowe nasze wywody uzasadniają w pełni zależny od Marchii charakter zarówno wyżej wymienionych panów duchownych, jak i świeckich. W przypadku Jaworza w 1337 r. i Kraśnika w 1354 r. geneza zamku i jego budowa są ściśle związane ze zezwoleniem margrabiów Ludwika I Starszego i Ludwika II Rzymskiego, którzy też w odpowiedni sposób zastrzegli lojalność Wedlów czy Güntersbergów jako posiadaczy wznoszonych umocnień¹⁴³. Nie ma w zasadzie wątpliwości, iż trudności w sprecyzowaniu węzła prawnego łączącego obie strony wynikają z niedostatku źródeł i braku ich ustabilizowanej terminologii. Nie wolno domyslać się niezależności posiadaczy powyższych zamków, skoro skądinąd wiadomo, iż byli to wasale marchijscy. Inna sprawa, że mogli oni stwarzać margrabiemu nieraz niemałe trudności faktyczne.

Gwarancje prawa lennego czy prywatnego w zakresie lojalności dzierżycieli grodów wzmacniano w czasach Wittelsbachów specjalnymi formułami wprowadzanymi do dyplomów. Odnajdujemy je w stosunku do Derczewa (1326 r.), Drezdenka (1334 r.), Santoka (1335 r.), Jaworza (1337 r.), Osieczna (1337 r.), Połczyna (1337 r.), Wapnicy (1333 r.), Słońska (1341 r.), Kłodzina (1350 r.), Rzepina (1335 i 1353 r.), Kraśnika (1354 r.), Mielenka Drawskiego (1354 r.), Recza (1370 r.), Inśka (1372 r.) i Drawska Pomorskiego (1372 r.)¹⁴⁴. Adresatami zastrzeżeń byli Broderlowowie¹⁴⁵, Güntersbergowie¹⁴⁶, Ostenowie¹⁴⁷, Jagowowie¹⁴⁸, Wedlo-

¹⁴² H. Wittlinger, *Untersuchungen*, s. 40-43, 83-84; H. Bollnow, *Burg und Stadt in Pommern bis zum Begin der Kolonisationszeit*, B. S., N. F., Bd. 23, Stettin 1926, s. 50-53; W. Podehl, *Burg*, s. 653-659, 662-665, 676-678, 682, 684, 690-692, 697-699, 718-719.

¹⁴³ Rdl I-18: 108, 132-133; Kletke 130, 145.

¹⁴⁴ Rdl I-18: 33, 108-110, 112-113, 125-126, 132-133, 144-145, 230-231, 282-289, 285-286, 294-295, 309-310; 19: 131; 24: 13-14, 24-25, 44-45, 51, 77; Kletke 101, 118, 130-131, 133-134, 145, 152, 180, 202, 209, 214-215, 263, 267, 319, 333-334, 342-343, 345.

¹⁴⁵ Rdl I-24: 13-14, 44-45; Derczewo.

¹⁴⁶ Rdl I-18: 112-113, 132; Kletke 145, 263 — Kraśnik, Wapnica.

¹⁴⁷ Rdl I-18: 285-286, 294-295, 309-310; Kletke 118, 200, 343 — Drezdenko. W 1365 r. Ostenowie przyjęli w lenno Santok i Drezdenko od Polski — Rdl I-24: 77; Kletke 319.

¹⁴⁸ Rdl I-18: 382-383; Kletke 123. Santok dzierżyli z Uchtenhagenami do wspólnych rąk od 1335 r.

wie ¹⁴⁹, Bertikowowie ¹⁵⁰, Koberowie i Stangenowie ¹⁵¹, Waldowowie ¹⁵² oraz Wesenigowie, Malitzowie, Heynitzowie ¹⁵³. Zauważmy, iż rygorystyczne zastrzeżenia wierności w stosunku do Brandenburgii dotyczyły przede wszystkim zamków szczególnie — ze względu na położenie — strategicznie ważnych oraz rodów możnowładczych i politycznie wpływowych.

Zastrzeżenia lojalności umieszczano w dokumentach *ob fidelitatis et constancie sue meritum et etiam ob ia, quod per ipsius circumspectam et virilem sublimitatem circa fines earum parcium emulis nostris et nobis aduersantibus eo validius resistere valeamus* ¹⁵⁴. Za lojalną postawę Ostenów w Dreźnie płacił Ludwik I Starszy od 1334 r. rocznie 40 grzywien denarów brandenburskich, od 1350 r. zaś 50 grzywien srebra brandenburskiego z dochodów w Strzelcach Krajeńskich ¹⁵⁵. W 1350 r. Ludwik I Starszy i Ludwik II Rzymski obiecali Wesenigom, Malitzom i Reynitzom 100 grzywien srebra brandenburskiego płatnych w terminie św. Marcina (11 XI) w 1350 i 1351 r. po połowie wymienionej sumy za otwarty dla Marchii zamek w Kłodzinie ¹⁵⁶. Świadczy to o silnej pozycji rycerzy w ich zamkach.

Margrabia zastrzegając dostępność zamku dla Marchii, wiązał go z jej polityką zagraniczną. Rycerz zobowiązany był tym samym do udziału w wojnach marchijskich, zasadniczo przeciwko wszystkim ewentualnym wrogom margrabiego. Wyjątkowo tylko w 1337 r. Hasso Rudy Wedel zastrzegł dla Połczyna brak tego obowiązku w przypadku zatargu z Pomorzem Zachodnim ¹⁵⁷. Podobnie w 1338 r. uczynili Güntersbergowie w związku z Wapnicą ¹⁵⁸. W obu przypadkach postawa neutralna podyktowana była związkami zależności tych rodów od książąt wołoskich Bogusława V, Barnima VI i Warcisława V. W 1372 r. powracający pod zwierzchnictwo brandenburskie Ostenowie zastrzegli brak udziału w wojnach z Ludwikiem Węgierskim, panującym wtedy w Polsce. Spod klauzuli lojalności wyłączono więc w tym przypadku Dreźnie ¹⁵⁹.

Otwarty zamek stwarzał dla margrabiego możliwość wprowadzenia doń w każdej potrzebie marchijskiej załogi zbrojnej, komendanta, także w osobie starosty (*capitaneus*) lub obrania w zamku nawet siedziby dla

¹⁴⁹ Rdl I-18: 33, 108-109, 125-126, 133, 230-231, 382-383; 19: 131; 24: 24-25; K l e t k e 123, 130, 133-134, 152, 214-215, 267, 333-334, 342, 345 — Santok, Jaworze, Osieczno, Połczyn, Słonsk, Mielno Drawskie, Recz, Insko, Drawsko.

¹⁵⁰ Rdl I-24: 24-25; K l e t k e 131 — Osieczno.

¹⁵¹ Rdl I-19: 130; K l e t k e 119-120 — Rzepin 1335 r.

¹⁵² Rdl I-19: 140; K l e t k e 254 — Rzepin 1352.

¹⁵³ Rdl I-24: 51; K l e t k e 202 — Kłodzino.

¹⁵⁴ Rdl I-18: 108; K l e t k e 130.

¹⁵⁵ Rdl I-18: 209, 285-286; K l e t k e 118, 209.

¹⁵⁶ Rdl I-24: 51; K l e t k e 202.

¹⁵⁷ Rdl I-18: 109; K l e t k e 133-134.

¹⁵⁸ Rdl I-18: 112-113; K l e t k e 145.

¹⁵⁹ Rdl I-18: 309-310; K l e t k e 343.

margrabiego na konieczny okres wojny¹⁶⁰. Wasal zobowiązany był pod rygorem utraty zamku i pozostałych dóbr do wiernej służby wszelkimi posiadanymi siłami¹⁶¹. Po ustaniu konfliktu czy zagrożenia Marchia obiecywała doprowadzenie zamku do poprzedniego stanu i przede wszystkim wycofanie swych zbrojnych¹⁶².

Formuła lojalności otrzymywała w dyplomach znaczenie normy wiaryści obowiązującej obie strony i ich dziedziców¹⁶³. Stwierdziliśmy wszakże jeden przypadek wiarołomstwa. W 1326 r. Brederlowowie przyrzekli Ludwikowi I Starszemu wierność i otwarty zamek w Derczewie, w 1348 r. zaś dali się zwać Waldemarowi Samozwańcowi i udostępnili mu swą twierdzę¹⁶⁴. Ostatecznie jednak wrócili do Wittelsbachów¹⁶⁵.

6. W zakończeniu wypadu stwierdzić znaczne roztrwonienie przez Wittelsbachów marchijskiego stanu posiadania w zakresie regale grodowego. Na ich okres rządów przypada większość wydanych przywilejów w tej dziedzinie. Efektem takiej polityki było powstanie w pierwszej połowie XIV w. w prowincji *trans Oderam* tzw. szlachty zamkowej, wśród której prym wiódł liczny i możnowładczy ród Wedlów. Sytuację w zakresie zamków w Nowej Marchii i Ziemi Torzymskiej w czasach przedluksemburskich określić można mianem głębokiego kryzysu.

Pytanie o rację stanu w zakresie pozbywania się przez margrabiego umocnień terenowych nie może uzyskać zadowalającej odpowiedzi. Zamki przekazywane feudałom stanowiły przede wszystkim podstawę ich znaczenia politycznego. Korzyści płynące stąd dla Marchii musiały być znikome. Osłabienie władzy i pozycji margrabiego na rzecz zbrojnego w zamki rycerstwa wcale nie wzmacniało obronności prowincji, a nadmiernie rozbudowując rolę szlachty, przyczyniało się do anarchii panoszącej się na każdym kroku. Jakkolwiek troska Wittelsbachów o poparcie ze strony czynników feudalnych w nowo nabytym kraju mogłaby być zrozumiała, to jednak brak troski o właściwe zarządzanie Marchią obciąża jej panujących i uzasadnia pogląd, iż traktowali oni to władztwo jako przejściowe.

Powyższej surowej oceny przywilejów Wittelsbachów w zakresie regale grodowego nie mogą zmienić ich usiłowania zabezpieczenia lojalności rycerstwa z pomocą norm prawa lennego czy prywatnego lub też klauzul umieszczanych w dyplomach, nakazujących otwarty dla Marchii charakter zamków rycerskich. Nie mogło to być środkiem pewnym i wystarczającym.

¹⁶⁰ Rdl I - 18: 108 - 109, 125 - 126, 132 - 133, 144 - 145, 229 - 231; 19: 131; 24: 13 - 14, 24 - 25; K l e t k e 101, 130 - 131, 152, 214 - 215, 342, 345.

¹⁶¹ Rdl I - 18: 108, 294 - 295, 382 - 383; K l e t k e 130, 209.

¹⁶² Rdl I - 18: 108; K l e t k e 130.

¹⁶³ Por. przypis 50.

¹⁶⁴ Rdl I - 24: 13 - 14, 44 - 45; K l e t k e 101, 180.

¹⁶⁵ W. P o d e h l, *Burg*, s. 663.

LES PRIVILÈGES DE CHÂTEAU SUR LE TERRITOIRE TRANS ODERAM DU
BRANDEBOURG JUSQU'À 1373

Résumé

La période jusqu'à 1373 était, dans la Marche-Neuve et la Terre de Torzym, celle d'une décomposition du monopole de posséder des châteaux, réservé aux margraves. A la suite des privilèges nombreux que confèrent les margraves, environ 80% des châteaux, que l'on connaît, situés *trans Oderam*, se trouvèrent, définitivement ou provisoirement, complètement ou en partie, entre les mains de l'Eglise et, surtout, des chevaliers allemands.

La construction de châteaux nouveaux en vertu des concessions de la part des margraves et le transfert d'anciens châteaux margraviaux eut pour conséquence la formation sur le territoire *Marchiae Transoderanae* de l'ainsi nommée noblesse de château. Liée avec le margrave par les liens du droit féodal ayant pour but d'assurer sa loyauté politique, cette couche détenait souvent les châteaux gagés pour les dettes du monarque. Les comportements politiques souhaités par les margraves auraient pu résulter des dispositions respectives des diplômes, exigeant le caractère ouvert des châteaux par rapport à la Marche et obligeant la noblesse au service militaire sous les drapeaux du margrave. Le transfert massif des châteaux aux féodaux signifiait toujours un affaiblissement considérable de la position du margrave et menaçait d'anarchie. Le processus du transfert des châteaux s'acheva dans une large mesure au XIVe siècle, lorsque le Brandebourg était gouverné par les Wittelsbach, peu y intéressés.